

АХМЕТ БАЙТУРСЫНҰЛЫ ЖӘНЕ «ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНІҢ ТАҒДЫРЫ

Асылбекұлы А., гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебі, «Тарих» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Абдильдинова Л.Б., оқытушы-дәріскер

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: lashyn_aidar@mail.ru

Мақалада Ахмет Байтұрсынұлының «Қазақ» газетіне қосқан үлесі мен Алаш автономиясының үніне, халық алдындағы өз миссиясын орындаған және Алашорда үкіметінің саяси ұнқағазына айналған «Қазақ» газетінің құрылу мақсаты мен негізгі атқарған қызметтеріне арналған. Газетте XX ғасырдың басындағы қазақ елінің саяси-әлеуметтік өмірінің ең түйінді мәселелеріне, қазақ шаруашылығының жағдайына, жер мәселесіне, басқа елдермен қарым-қатынасына, оқу ағарту, бала тәрбиесіне, әдебиет пен мәдениет, әдет-ғұрып, салт-санаға, тарих пен шежіреге арналған құнды материалдар жарияланды.

Тірек сөздер: «Қазақ» газеті, Алаш Орда, қайраткер, Алаш азаматы, қазақ баспасөзі

Статья посвящена вкладу Ахмета Байтурсынова в газету «Қазақ» и деятельности автономии Алаш, цели создания и основным функциям газеты «Қазақ», выполнявшей свою миссию перед народом и ставшей политической опорой правительства Алашорды. В газете опубликованы ценные материалы, посвященные самым ключевым вопросам политико-социальной жизни казахского народа в начале XX века, состоянию казахского хозяйства, земельному вопросу, взаимоотношениям с другими странами, образованию, воспитанию детей, литературе и культуре, обычаям, истории и шежире.

Ключевые слова: газета «Казак», Алаш Орда, деятель, гражданин Алаш, казахская пресса

The article is devoted to the contribution of Akhmet Baitursynov to the newspaper "Kazakh" and the activities of the Alash autonomy, the purpose of the creation and the main functions of the newspaper "Kazakh", which fulfilled its mission to the people and became the political support of the government of Alashorda. The newspaper published valuable materials on the most key issues of the political and social life of the Kazakh people at the beginning of the twentieth century, the state of the Kazakh economy, the land issue, relations with other countries, education, parenting, literature and culture, customs, customs, history and shezhire.

Key words: newspaper "Kazakh", Alash Horde, activist, citizen Alash, Kazakh press

«Газет – халықтың көзі, құлағы һәм тілі»

Ахмет Байтұрсынұлы

Биыл тау тұлғалы азаматтарымыздың бірі Ахмет Байтұрсынұлының туылғанына 150 жыл толып отыр! Халқына адал қызмет еткен азаматтарымыздың есімі Тәуелсіздік алғаннан кейінгі уақытта Қазақ тарихында «Алтын әріппен» жазылды. Қазақ елі Ахмет, Әлихан, Міржақып сияқты азаматтарын мақтан етеді. XX ғасырдың басында қазақ халқының қиын-қыстау заманында ел билігін қолдарына алып, соңына дейін күресе білді. Кедергі болғаны Кеңес үкіметінің қатаң билігі мен халықты жан-жақтан анталауы еді.

Олар халықты тек азаттыққа ғана емес, білімді, ғылымды игеруге, қызмет етуді үйренуге тартты. Заманның өзгеріске ұшырап жатқанын, заманына қарай көсіліп, жаңа қоғамның – жаңа заңдарын тереңінен игеріп, эволюциялық өзгерістермен өтуді ұсынды. Себебі, ол заманда халық тек жерінен ғана емес, тілінен, ділінен айырылып бара жатқан заман болатын.

Осындай тау тұлғалы азаматымыз Ахмет Байтұрсынұлы 1872 жылы Қостанай облысы, Жангелді ауданы, Сарытүбек ауылында дүниеге келіп, 1937 жылы Алматы қаласының маңында саяси репрессия құрбанына айналған болатын. XX ғасырдың басындағы ұлт-азаттық қозғалыс жетекшілерінің бірі, мемлекет қайраткері, ақын, публицист, қазақ тілі мен әдебиетінің негізін салушы ғалым, ұлттық жазудың реформаторы, ағартушысы. Атасы Шошақ немересі Ахмет өмірге келгенде ауыл ақсақалдарынан бата алып, азан шақырып атын қойған. Әкесінің інісі Ерғазы Ахметті Торғайдағы 2 сыныптық орыс-қазақ мектебіне береді. Оны 1891 жылы бітіріп, Орынбордағы 4 жылдық мектепке оқуға түседі. 1895-1909 жылы Ақтөбе, Қостанай, Қарқаралы уездеріндегі орыс-қазақ училищесінде меңгеруші қызметін атқарады. А. Байтұрсынұлының саяси қызмет жолына түсуі 1905 жылмен сәйкес келеді, 1905 жылы Қоянды жәрмеңкесінде жазылып, 14500 адам қол қойған Қарқаралы петициясында жергілікті басқару, сот, халыққа білім беру істеріне қазақ елінің мүддесіне сәйкес өзгерістер енгізу, ар-ождан бостандығы, дін ұстану еркіндігі, цензурасыз газет шығару және баспахана ашуға рұқсат беру, күні өткен Дала ережесін қазақ елінің мүддесіне сай заңмен ауыстыру мәселелері көтерілді [1]. Осы уақыттан газет ісіне арналған бастамалары А. Байтұрсынұлының «Қазақ» газетінің іргетасын қалауының бастамасы болған болатын.

Ахмет Байтұрсынұлының басшылығымен жарыққа шыққан басылым өз заманының келелі, түйіткілді мәселелерін жан-жақты қозғап, халық пен билік арасын жалғастырушы көпір іспетті болды. «Қазақ» газеті тек өзі өмір сүрген заманында ғана емес, келешек ұрпаққа да XX ғасырдағы Қазақ өмірінен сыр шертетін тарихи басылымға айналды. Аталмыш басылым өзі өмір сүрген бес жылы ішінде біршама күрделі құбылыстардың, қоғамдық сілкіністердің куәсі болды. сондықтан, XX ғасырдың басындағы Қазақстан тарихын зерттеуде «Қазақ» газетінің тарихи дерек көзі ретінде алатын орны ерекше [2].

Ахмет Байтұрсынұлы «Әуелі, газет – халқымыздың көзі, құлағы һәм тілі. Адамға көз, құлақ, тіл қандай керек болса, халыққа газет сондай керек. Газеті жоқ жұрт басқа газеті бар жұрттардың қасында өңі жоқ қараң, тілі жоқ мақау, көзі жоқ соқыр сықылды. Дүниеде не болып жатқанын көру жоқ, не сөйленіп жатқанын есту жоқ, телеграмм, телефон, пошталардың арқасында бір-бірімен хабарласып, газет арқылы жұртқа жайып, бір үйдегі адамдардай сөйлесіп отыр. Дүниеде болып жатқан істер, сөйленіп жатқан сөздер – кімге пайдалы? Кімге зарарлы екендігін күні бұрын біліп, пайдалы болса, шаттанып, зарарлысынан сақтанып тұрады. Екіншіден, газет – жұртқа қызмет ететін нәрсе, олай болатын мәнісі жұрттың білімді, пікірлі, көргені көп көсемдері, оқығаны көп адамдары газет арқылы халықтың алдына түсіп, жол көрсетіп, жөн сілтеп, басшылық айтып тұрады.

Үшінші, газет – халыққа білім таратушы. Олай дейтініміз, газеттен жұрт естімегенін естіп, білмегенін біліп, бірте-бірте білімі молайып, зейіні өсіп, пікірі ашылып, парасаты жетікпекші. Төртінші, газет-халықтың даушысы. «Жұртым» деп халықты арын арлап, зарын зарлап, намысын жоқтайтын азаматтары газет арқылы халықтың сөзін сөйлеп, пайдасын қорғап, зарарына қарсы тұрып, қарарға көзін шоықтпасқа тырысады.

Халыққа газеттің осындай падалы қызметтері бар екендігін білген жұрттар газетті киетін киімі, ішетін тамағы, үстіндегі үйінен соңғы керек нәрсеге санайды. Газеттің пайдасын білімді, өнерлі халықтар көбірек біледі. Сондықтан неғұрлым білімді, өнерлі халық болса соғұрлым газет-журналдары көп...» [3], - 1913 жылдың 2 ақпанында дәл осы сөздермен «Қазақ» газетінің редакторы Ахмет Байтұрсынов алғаш бастаған еді.

«Қазақ» газеті – 1913-1918 жылдар аралығында Орынбор қаласында жарияланып тұрған қоғамдық-саяси және әдеби-мәдени басылым болып табылады. «Қазақ» газетінің алғашқы номері 1913 жылы 2 ақпанда шыққан.

1915 жылға дейін аптасына бір рет, одан кейін 2 реттен басылып шығарылған. Бастырушысы «Азама» серіктестігі. Газетке қаржылай көмектескендердің көшбасында Мұстафа Оразбайұлы болған. Жалпы 265 нөмірі жарық көрген. Газет рәміздік-бейне ретінде киіз үйді ұсынды. Бұл – қазақ ұлты деген ұғымды береді. Оның түндігі батыстан

ашылып, есігіне «Қазақ» деген ата жазылған. Мұны түсіндірген ұлт зиялылары «қазақ ішінде Еуропа ғылым-өнері таралсын, «Қазақ» газеті қазақ жұртына әрі мәдениет есігі, әрі сырт жұрт жағнан күзетшісі болсын», - деп жазды.

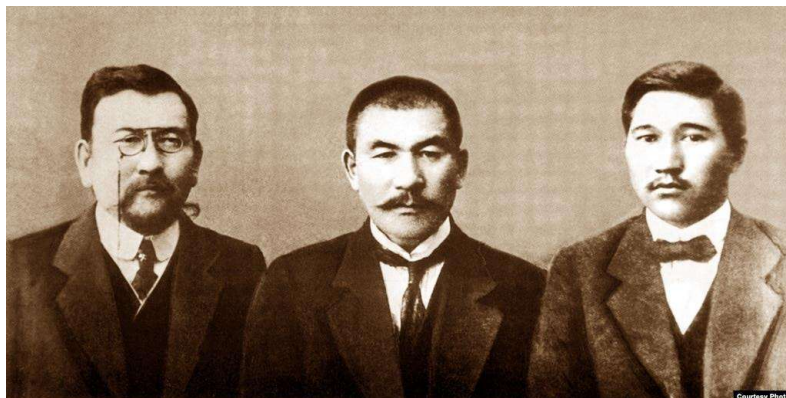


1-сурет. Ахмет ишан Оразайұлы, «Қазақ» газетіне қаржылай көмек беріп, демеушілік танытқан адам [4].



2-сурет. Бірінші қатарда «Қазақ» газетінің демеушісі Хасен Ақайұлы мен бәбішесі. Тұрғандар: ортада Смайыл Байтенұлы, екіншісі – белгісіз [4].

«Қазақ» газетін шығаруды ұйымдастырушы, редакторы – Ахмет Байтұрсынұлының, оның өкілетті өкілі Міржақып Дулатұлы болды. 1918 жылы газетті Жанұзақ Жәнібекұлы басқарды. Басылымда А. Байтұрсынұлы, Ә.Бөкейханов, М.Дулатұлы, М. Шоқай, М.Тынышбайұлы, Ш. Құдайбердіұлы, Ғ. Қараш, Р. Мәрсекөв, Ж. Тілеулин, Ғ. Мұсағалиев, М.Жұмабаев, Х. Болғанбаев, Х. Ғаббасов, Ж. Ақпаев, Ж. Сейдалин, С. Торайғыров, А.Мәметов, С. Дөнентайұлы, Х. Досмұхмедұлы т.б. авторлардың мақалалары жиі жарияланып тұрды.



3-сурет. «Қазақ» газетінің құрылтайшылары: А. Байтұрсынұлы, Ә. Бөкейханов, М. Дулатұлы [4]

XX ғасыр басында аталған газет оқығандардың, діндарлардың, шәкірттердің, қарапайым сауыты бар адамдардың, тұтастай жалпы ұлттың ықыласпен оқитын басылымына айналды [5]. Бұдан кейін пайда болған барша елшіл газет-журналдар осы «Қазақтың» шекпенінен шықты.

Басылымның таралымы қазақ мекендеген барлық аймаққа жетіп жатты. Тіпті Ресей, Қытай қазақтары да тапсырыс беріп, алдыртып оқыған. Бұған төмендегі әлімет айқын дәлел болады. «Қазақ» газетасын 10 облысқа қараған киіз туырлықты қазақ байдың баласынан 1913 жылдың ішінде алдырып тұрғандардың есебі мынау: 1) Торғай облысы – 694, 2) Семей – 612, 3) Ақмола – 584, 4) Сырдария – 327, 5) Орал – 301, 6) Жетісу – 157, 7) Ішкі ордалық – 136, 8) Ферғана – 30, 9) Самарқан – 8, 10) Закаспий – 5.

Өзге жерлерден:

Оренбург шаһары – 37, 2) Уфа – 14, 3) Қазан – 13, 4) Қытай қағазы – 10, 5) Петербург, 6) Түркия – 5, 7) Міскеу – 3, 8) Томсу – 3, 9) һәм басқа шаһарлар – 57. Бәрі – 3007.

«Қазақ» газетінің 1917 жылғы санында жарияланған Қытай қазақтарының қазақ баспасөзіне көмек қолын созып, ниеттерін білдіріп жолдаған «Баспахана туралы» хаттарының мәтіні мынандай болды: «Қазақ» басқармасының баспахана туралы сөзіне ішіміз еріп, Қытай қол астыдағы Күнес елінің қазақтары «Азамат» серіктестігіне 600 сом жібердік. Алаш ұранды қазақ баласы «аһ» десіп қолға алған ісінен бізде құр қалмалық дедік. Алаш туының астына біз де қосылдық! Қараңғы бір шет жерден біздер қосылғанда басқа көзі ашық, көңілі сергек қай қазақ қарап қалар дейміз. Бүтін Алты Алаш болып бір баспаханаға ие бола алмаса, қанша ноғайға күлкі болмаймыз ба? Баяғыдан бергі телміргеніміз аз ба? Шөміштен қағылып жүргеніміз бе?

Егер қазақтың бір баспаханасы болса, әр түрлі газета, журнал басылып, қазақша мектеп кітаптары көбейіп, көзіміз ашылар еді.

Мақсұт тәжі Сасанұлы, Молда Нұрбекұлы, Қосболат Байболатұлы, Шайырбек Сасанұлы, Рақым Асылбекұлы, Жиенәлі Мейірманұлы». Осы хаттан «Қазақ» газетінің Қытайдағы қазақ ағайындарға да жеткенін және олар тарапынан кеі сұранысқа ие екендігін аңғартады.

«Қазақтың» қаржы көздері қайдан келеді, 5 жыл халықтың рухани сұранысын өтеп тұрған басылымның демеушілері болды ма? Бұл сұраққа сол кездегі «Азамат серіктестігінің» қызметі жауап болуға тиіс. «Азамат» серіктестігі қайырылымдылық ұйымдастырумен айналысқан мәдени ұйым. А. Байтұрсынұлы мен М. Дулатұлының ұйымдастыруымен 1913 жылы желтоқсан айында Орынборда құрылған. Негізгі мақсаты – мүшелік жарна (әр адамнан – 100 сом) есебінен «Қазақ» газетінің үзіліссіз шығып тұруына жәрдемдесу. Сондай-ақ, қозақ қоғамындағы оқу-ағарту жұмыстарын өрістетіп, зәру оқу құралдары мен әдебеттерді баспадан шығару, мектеп-медреселердегі мұқтаж шәкірттерге қаржылай көмек беру сияқты қайырымдылық араларын ұйымдастыру ісімен айналысты.

XX ғасырдың әр салада білім алып келген зиялы қазақ азаматтарының басын біріктірген негізгі ұйытқы «Қазақ» газеті болғандықтан, аталмыш басылым бетінде ұлттық, әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, мәдени мәселелер жарияланып тұрды.

1917 жылдың I жалпықазақ съезінде дүниеге келген «Алаш» партиясының қазақ мүддесіне жасалған 10 тармақтан тұратын бағдарламасының жобасы «Қазақ» газетінің 1917 жылғы 21 қарашадағы санында басылып, халыққа жол тартқан [6].

Газеттің 1918 жылғы сандарының редакторы Жанұзақ Жәнібеков. Газеттің №1 санында оқырмандарға арналған мынадай ғибратты үндеу жазылған: «Жұртқа мұрындық болатын нәрсенің бірі газет. Халыққа газеттің керегі қандай екенін айтып өткеніміз ұнамсыз болмас [7].

Өкінішке орай, «Қазақ» газеті «Алаш» партиясының басты ақпарат көзі болғандықтан, большевиктердің бірінші оғы осыларға тиген болатын. Осының салдарынан «Қазақ» газеті 1918 жылы жабылды. Бар-жоғы 5 жылдың ішінде «Қазақ» газеті қазақ жерінде ғана емес, басқа елдердегі қазақ халқына да тарылып үлгерді. Халықтың жоғын жоқтап, білім мен ғылымның жолына шақырды. Қолына қалам алған ұлты зиялылары өз үндеулерін осы «Қазақ» газеті арқылы жеткізе алған болатын.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ахмет Байтұрсынұлы//qazaqtimes.com/article/2766
2. <https://qamshy.kz/article/34345-khalyqtynh-kozi-qulaghy-qam-tili-bolghan-qazaq-gazeti>
3. Ұлтты тәуелсіздікке үндеген «Қазақ» газеті//<https://bilim-all.kz/article/178> – 2015 ж.
4. «Қазақ» газетіне – 100 жыл//<https://www.azattyq.org/a/kazakh-newspaper-alachshorda/24890151.html> – 2013 ж.
5. Қазақ газеті//kk.m.wikipedia.org/wiki/Қазақ_газеті
6. Е. Рахметтулин. «Қазақ» газеті – Алаштың ұлттық мінбері//[googlr.com/amp/s/e-history/1/Қазақгазеті – Алаштың ұлттық мінбері](https://www.google.com/amp/s/e-history/1/Қазақгазеті-Алаштың-ұлттық-мінбері)
7. Қ.Мұқанов. «Қазақ» газеті және оның тілшілері//<https://anatili.kazgazeta.kz/news/46825> - 2018 ж.

ӘОЖ 373.545

<https://doi.org/10.53355/s3351-8157-0998-d>

ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУ

Баймолдина Ж.Б., химия мамандығының 4 курс білімгері
Ғылыми жетекшісі: Сыдыкбаева С.А., х.ғ.к., оқытушы-дәріскер
I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: baimoldina0101@mail.ru

Мақалада жалпы білім беретін мектеп оқушыларының химияға деген қызығушылықтарын өзіндік жұмыстары арқылы арттыру қарастырылған, сонымен қатар өзіндік жұмыстардың түрлері және олардың қолданылу жолдары қарастырылған.

Тірек сөздер: өзіндік жұмыс түрлері, химияны оқыту әдістемесі, деңгейлік тапсырмалар.

В статье рассмотрены способы повышения интереса учащихся средней школы к химии посредством самостоятельной работы, а также виды самостоятельной работы и способы их использования.

Ключевые слова: виды самостоятельной работы, методика обучения химии, уровневые задания.